

Wstęp

Tematem przewodnim 19. numeru „Rocznika Ruskiej Bursy” jest sztuka łemkowska/rusińska. Jest to jedno z podstawowych zagadnień kreujących pojęcia o kulturze danej społeczności, a rozumiane jest tu przede wszystkim jako sztuki plastyczne, wizualne, które z różnych względów odnoszone są do rusińskiej przestrzeni kulturowej. Kiedy formułowałam główne założenia problematyki, jaka mogłaby wypełniać treść tak rozległego zakresu naukowej refleksji, wskazałam sześć obszarów tematycznych, które w moim wyobrażeniu są najbardziej efektywne w badaniu sztuki łemkowskiej/rusińskiej. Pisałam: „Oczekujemy artykułów interdyscyplinarnych, dyskutujących temat tytułowy w różnych aspektach, dokonujących pogłębionych analiz i interpretacji, otwierających dyskusje, ukazujących zmiany lub trwałość danych przeświadczeń czy klasyfikacji, określeń”.

Nie zawiodłam się w swoich oczekiwaniach. Otrzymane teksty są świadectwem tego, że sztuka łemkowska/rusińska ma interesujące rozpoznania i kierunki poszukiwań badawczych wśród współczesnych rusynoznawców, z których część specjalizuje się w tej dziedzinie. Dlatego tę edycję naszego czasopisma postrzegam jako bardzo udaną, interesującą i inspirującą do dalszych dyskusji, badań i refleksji. Ponad 400-stronicowe wydanie bogate jest w informacje, fakty odnoszące się do zjawisk artystycznych, innowacyjne spojrzenia na specyfikę sztuki tożsamościowej. Są one uzupełnione zarówno licznymi ilustracjami w postaci obrazów, fotografii, jak i zapisami tekstowymi, oddającymi poglądy osób wypowiadających się na temat sztuki.

„Rocznik Ruskiej Bursy” 2023 zachowuje w swojej strukturze stały już podział na pięć zasadniczych działów: *Dokumenty*, *Dyskurs*, *Tłumaczenia*, *Inspiracje*, *Recenzje i sprawozdania*. Zmienia się jednak charakter *Inspiracji* o czym

pokrótkę wspominam poniżej. W każdej z tych części udało się utrzymać problematykę powiązaną ze sztuką i przedstawić oryginalne, interesujące materiały i teksty.

W *Dokumentach* znany ze swojej rzetelności i pasji w poszukiwaniu archiwalnych i innych dokumentów Damian Nowak udostępnił i przeanalizował nigdzie dotąd niepublikowane świadectwa dotyczące historii i architektury budynku Ruskiej Bursy w Gorlicach. Szczegółowy opis różnego rodzaju postanowień, rozporządzeń administracyjnych, planów, etapów budowy i rozbudowy budynku bursy ilustrowany dokumentami z urzędowych procedur i planami architektonicznymi (głównie z etapu jego przebudowy w latach 1910–1911), to nadzwyczaj cenny materiał, który w pewnej mierze weryfikuje dotychczasowe informacje o początkach Towarzystwa Ruskiej Bursy w Gorlicach i wypełnianiu przez nie swoich celów statutowych związanych z zabezpieczeniem ruskiej młodzieży z łemkowskich wsi odpowiednich warunków bytowych do uczenia się w gorlickich szkołach.

Zasadniczą część naukowego rocznika stanowi siedem zamieszczonych w części *Dyskurs* artykułów poświęconych różnym aspektom sztuki łemkowskiej/rusińskiej. Tekstem otwierającym ten wybór jest artykuł mojego autorstwa, w którym staram się po części rozważyć te zagadnienia problemowe, które nakreśliłam, planując numer „Rocznika” dedykowanego sztuce łemkowskiej/rusińskiej. Od strony metodologicznej zdecydowałam się na oddanie głosu osobom opiniotwórczym, które są powiązane z badaniem, popularyzowaniem, rozwijaniem łemkowskiej/rusińskiej przestrzeni kulturowej. Ich opinie (uzyskane na podstawie rozesłanych ankiet i przeprowadzonych wywiadów) tworzą dość spójną, przemyślaną i ważną narrację o tym, czym jest łemkowska/rusińska sztuka, co możemy/trzeba włączać w jej obszar, jakie są jej granice i funkcje. Wprowadzam je w kontekst swoich konceptów bazujących na doświadczeniu badaczki dyskursów mniejszościowych i tym sposobem prezentuję tekst otwierający dyskusję o sztuce tożsamościowej historycznie rdzennej, bezpieczeństwa wspólnoty. Do artykułu dołączony jest aneks z wypowiedziami z ankiet. Uznaję je za tak istotne i interesujące, że nie chciałam ograniczać ich do fragmentów cytowanych w moim tekście.

Autorem następnego w kolejności artykułu jest Tadeusz Łopatkiewicz, doświadczony badacz małej architektury sakralnej i kamieniarstwa na Łemkowynie. Jego tekst *Z badań nad ludowymi rzeźbami kamiennymi Matki Boskiej z Dzieciątkiem na Środkowej Łemkowynie oraz ich domniemanym twórcą* to bardzo cenne rozpoznanie warsztatowe dokonane na podstawie stylistycznej

analizy zespołu kilkunastu rzeźb Matki Boskiej ze środkowej Łemkowiny datowanych na trzy ostatnie dekady XIX w. Efektem wieloaspektowych badań autora artykułu jest przypisanie wykonania tych rzeźb jednemu, zidentyfikowanemu autorowi. Tym samym ten znakomity merytorycznie i metodologicznie artykuł stanowi istotny wkład w badania zabytków tradycyjnej kultury łemkowskiej, która została zdewastowana przez wysiedlenie Łemków i stopniowo zanika.

Odmienny charakter ma następny artykuł, chociaż również odnosi się do przestrzeni, jej historycznej destrukcji i koncepcyjnego przywracania pamięci miejsc, które zostały z niej wydrążone. Jej autor, doktorant zajmujący się badaniami z zakresu historii sztuki, Michał Szymko, sam wykorzeniony z łemkowskiej tradycji, pielęgnowanej jeszcze w pokoleniu dziadków, próbuje w artykule *Genius loci we współczesnej sztuce łemkowskiej/rusińskiej* zawrzeć odniesienia do pojęcia ducha miejsca realizowanego w twórczości współczesnych łemkowskich/rusińskich artystów. Bazując na koncepcjach postmodernistycznej sztuki, która weszła w bliskie relacje z zaangażowanymi społecznie dyskursami, korzystając z teoretycznego zasobu koncepcji sztuki relacyjnej i ikonologicznej interpretacji Erwina Panofsky'ego, Szymko pokazuje jak miejsca znaczące, przeżyte, obdarzone duchem stają się istotne w twórczości nieobojętnych na pamięć przestrzeni spadkobierców doświadczeń powiązanych z tymi miejscami.

Tematycznie bliski, chociaż warsztatowo i prezentacyjnie odmienny jest następny artykuł, bazujący w znacznym stopniu na magisterskim projekcie realizowanym przez dwójkę młodych badaczy, Kamila Federygę i Dominikę Cieplak na Wydziale Architektury Politechniki Krakowskiej. *Pamięć miejsca. W poszukiwaniu współczesnej łemkowskiej/rusińskiej architektury komemoratywnej* to bardzo rzetelna metodologicznie próba wieloaspektowego odniesienia się do koncepcji powiązania miejsca z pamięcią, gdzie także stosowany jest motyw *genius loci*. Architektura komemoratywna jest tu kluczowym pojęciem, które autorzy próbują wprowadzić na łemkowski obszar w odniesieniu do wsi wysiedlonych. Zapropozowane cztery rodzaje działań i wzory sensorycznej architektury komemoratywnej zastosowane do przywrócenia pamięci Białej Wody na Rusi Szlachtowskiej (wsi, z której wywodzi się rodzina Federygi), to projekt nadzwyczaj poruszający, angażujący głębokie emocje i pamięć. Pawilony edukacyjne bazujące na archetypie łemkowskiej chyży i instalacja Ościeża Pamięci zaprojektowane dla Białej Wody to przykład współczesnej architektury komemoratywnej, która przy pomocy zmysłów ma zatrzymać proces zapominania.

Po tych tekstach eksponujących powiązanie miejsca z pamięcią w łemkowskiej/rusińskiej sztuce i performatywnych działaniach w *Dyskursie* zamieszczone

zostały trzy artykuły na różny sposób przedstawiające twórców-artystów związanych z lemkową/rusińską przestrzenią.

Nick Kupensky koncentruje uwagę na gruncie amerykańskim, na którym działają artyści powiązani z karpackorusińskim środowiskiem emigracyjnym. Już samym tytułem swojego artykułu, *Before Warhol: Anthony Kubek and the Problem of Carpatho-Rusyn American Art*, podkreśla, że najbardziej znany amerykański twórca z rusińskimi korzeniami nie jest jedynym artystą z kręgu rusińskich migrantów w Ameryce. Dlatego we wstępnej części artykułu odnosi się krótko do kwalifikowania Warhola jako twórcy, na którego wpływ miało jego karpackorusińskie pochodzenie, przywołując różne stanowiska związane z tą kwestią. W zasadniczej części swojego tekstu Kupensky dowodzi, że w obszarze rusińskim ogniwem między dziewiętnastowieczną tradycją europejską a dwudziestowieczną tradycją amerykańską jest twórczość Antoniego Kubeka, najstarszego syna pisarza Emila Kubeka. Przedstawia wiele zebranych i przesłyszonych faktów biograficznych i twórczych, które ilustruje przykładami prac Antoniego Kubeka. Podkreśla profesjonalne przygotowanie malarza uzyskane w szkołach monachijskiego i węgierskiego impresjonizmu, ugruntowanie jego estetyki w głównych europejskich ośrodkach modernizmu, a później, już w Ameryce, rozwijanie twórczości ważnej dla środowiska karpackorusińskich migrantów. Tym samym Kupensky wprowadza do naukowej refleksji postać ważną dla zrozumienia rusińskiej sztuki w całym procesie jej rozwoju.

Podobny cel postawiła przed sobą Luba Kráľová, chcąc przedstawić ważne w historii nie tylko Rusinów Karpackich postaci twórców z rodziny Dubajów. Na podstawie przeprowadzonych w ciągu dwóch lat rozmów z reprezentantami trzeciego pokolenia rodu, o którym pisze, autorka przedstawia wiele nieznanych dotychczas faktów biograficznych powiązanych ze społecznym zaangażowaniem, a przede wszystkim z działalnością artystyczną wykształconych i utalentowanych członków rodu. Koncentruje się na tych przedstawicielach rodziny, którzy przejawiali malarski, rzeźbiarski czy graficzny talent, przypisywany dziedziczeniu po początkującej jego genetyczny przekaz w rodzie prababce Annie. Krótko przedstawia twórczość jej synów, wnuków i prawnuków, wskazując też wybrane przykłady ich artystycznych osiągnięć. Podkreśla ważne społeczne funkcje i stanowiska, między innymi funkcję rektora Wyższej Szkoły Sztuk Pięknych w Bratysławie, którą pełnił jej współzałożyciel Orest Dubaj (starszy) ceniony grafik, profesor, wychowawca pokoleń młodych artystów. Przedstawione przez Kráľovą fakty w pełni potwierdzają, że rodzina Dubajów była jednym z tych znaczących rodów inteligencji

rusińskiej, która miała wielki wpływ na rozwój życia społecznego i artystycznego powojennej Słowacji.

Natomiast Anna Simkova i Jana Truščínská-Sivá w swoim artykule poświęcają uwagę jednemu malarzowi, którego można by śmiało nazwać malarzem z Bożej łaski. Taka niepowtarzalność, czystość i bezpośredniość malarskiego wyobrażenia bierze się z wrodzonego, intuicyjnego talentu i wrażliwości. Chociaż przecież nie był samoukiem (ukończył studia malarskie w Wyższej Szkole Sztuk Pięknych w Bratysławie), słuchał bardziej swojego serca, niż kierował się wyuczonymi warsztatowymi wskazówkami. *Михал Чабала – очами сучасників* to tekst, w którym autorki oddają głos osobom wypowiadającym się na temat twórczości tego oryginalnego malarza. Jego realistyczne przedstawienia nie są dokumentowaniem, a impresyjnym widzeniem i ekspresywnym malarskim wyrażaniem (Bycko). Malował głównie pejzaże i portrety. Artykuł jest skondensowanym spojrzeniem głównie z perspektywy estetycznej na twórczość Czabali wzbogaconym wypowiedziami Michała Bycko i Fedora Vico, którzy mówią o geniuszu i twórczej pasji artysty.

W tym szeregu prezentacji twórczości czy to wybranego artysty, czy jakiegoś kierunku lub grupy twórczej można też zamieścić artykuł Paula Roberta Magocsięgo, poświęcony postaci jednego z najwybitniejszych malarzy Rusi Podkarpackiej, Adalberta Erdeliego, w kontekście rozwoju kulturowego, artystycznego życia Rusinów w okresie międzywojennym. Artykuł został zamieszczony w dziale *Inspiracje*, który tym samym zmienia swój charakter. Będą w nim zamieszczane artykuły naukowe nie w każdym względzie podlegające rygorowi recenzyjnemu co do wymogów aparatu naukowego czy kompozycji tekstu. Artykuł Magocsięgo jest wybranym fragmentem rozdziału mającej wkrótce ukazać się książki *The Art of Carpathian Rus': An Introduction*. Koncentruje się na postaci samego Erdeliego i jego twórczości jako artystycznym zjawisku w kulturowym procesie rozwijającym się na Rusi Podkarpackiej z otwarciem się na wszystkie ważne kulturowe centra Europy. Dlatego też nie powtarza zamieszczonych we wstępnych częściach książki jej metodologicznych i koncepcyjnych założeń. Zachowuje jednak swój naukowy charakter i faktografię w prezentowaniu artysty oraz przestrzeni i czasu, w jakim twórczo się on rozwijał i angażował.

Przed *Inspiracjami* znajduje się wyodrębniony od 18. numeru „Rocznika Ruskiej Bursy” dział *Тлумачення*, gdzie w tegorocznej edycji czasopisma zamieszczona została bardzo interesująca dyskusja o charakterze i kondycji sztuki współczesnej, przetłumaczona na język łemkowski przez Monikę Tyławską. Prowadzą ją wybitni historycy sztuki, autorzy książki *Art Since 1900*:

Modernism. Antimodernism. Postmodernism przetłumaczonej na język polski i opublikowanej w 2023 r. W panelowej dyskusji *Kłopotliwe położenie sztuki współczesnej* Hal Foster, Rosalind Krauss, Yve-Alain Bois, Benjamin H.D. Buchloh i David Joselit poruszają wiele kwestii ważnych również dla współczesnej sztuki łemkowskiej/rusińskiej.

Ostatnia część „Rocznika” to niezmiennie *Recenzje i Sprawozdania*. Tym razem w tej części zamieszczone zostały dwa teksty autorstwa Natalii Małeckiej-Nowak. W pierwszym, recenzyjnym, autorka pochyła się nad książką Huberta Ossadnika *Między Osławą a Jasiołką. Łemkowszczyzna Wschodnia w latach 1918–1939. Studium historyczno-etnograficzne* opublikowaną w 2023 r. To, co głównie śledzi w książce, podpowiedziane jest przez tytuł recenzji *Східня Лемковина. Не така про. Але тіж не анти*. Recenzja, ogólnie pochwalna dla rzetelności i dokumentacyjnej staranności autora, zakończona jest wnioskiem wyrażonym właśnie w tytule.

Drugi sprawozdawczy tekst Małeckiej-Nowak szczegółowo przedstawia wydarzenia, które miały miejsce w Polsce w trakcie 2023 r. i dedykowane były genialnemu twórcy łemkowskiego pochodzenia, Jerzemu Nowosielskiemu w związku z ogłoszeniem przez sejm RP roku 2023 rokiem Jerzego Nowosielskiego. Na ten rok przypada setna rocznica urodzin zmarłego w 2011 r. „wybitnego malarza, rysownika, scenografa, pedagoga, filozofa, teoretyka sztuki i myśliciela religijnego, uważanego za jednego z najwybitniejszych współczesnych pisarzy ikon”. Autorka sprawozdania wykonała niełatwą pracę polegającą na zgromadzeniu faktów, ich chronologicznym uporządkowaniu i umiejscowieniu oraz dodaniu syntetycznego komentarza. Zaakcentowała również włączenie się łemkowskiego środowiska w obchody upamiętniające setną rocznicę urodzin Nowosielskiego.

Od strony językowej nie wprowadzamy zmian. „Rocznik” jest trójjęzycznym czasopismem. Teksty artykułów publikujemy w języku rusińskim (w wersji łemkowskiej lub preszowskiej), polskim i angielskim. Temat odrębnych numerów narzuca czasem swoje wymagania i dlatego w tym wydaniu zamieszczamy wiele ilustracji, ponieważ bez nich nie można poruszać tematu sztuki.

Myślę, że czytelnik zainteresowany Łemkowyną, a także innymi rusińskimi obszarami, znajdzie tu wiele nowych i ważnych informacji oraz koncepcji powiązanych ze sztuką łemkowską/rusińską.

Helena Duć-Fajfer